

Burdur Ağzında Çok Şekilli Kelimeler*

Vedat KARTALCIK
İnan GÜMÜŞ*****

ÖZET

Anadolu ağzları, standart Türkçenin paralelinde, fakat ondan bağımsız olarak varlığını sürdüren ve gelişen dil varyantlarıdır. Türkçenin birçok problemlili konusunun aydınlatılmasında Anadolu ağzlarının sunduğu malzemenin önemi yadsınamaz. Bundan dolayı her bir ağız bölgesiyle ilgili gramer çalışmalarının ortaya konulması ve bunlar arasında mukayeseler yapılarak hem ortaklıkların hem de farklılıkların belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü hem ağız bölgeleri hem de standart Türkçe birbirini etkilemektedir. Özellikle iletişim araçlarının yaygınlığı standart Türkçenin baskınlığı sonucunu doğurmaktadır. Bu cümleden olmak üzere biz de bu makalede Burdur ağzı özelinde “Çok Şekilli Kelimeler” konusunu ele almaya çalıştık. Bir kelimenin çeşitli sebeplere bağlı olarak birden çok şekilde karşımıza çıkabileceğini Burdur yöresinden yaptığımız derlemelerden elde ettiğimiz verilerle ortaya koyduk.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu ağzları, Burdur ağzı, çok şekillilik, alternans.*

Multiform Words in Local Dialect of Burdur

ABSTRACT

Anatolian local dialects are language variants which develop and continue their existence in paralel with Standard Turkish, but independently of it. The significance of them a terial which the Anatolian local dialects offer on the subject of clarifying many problematical subjects of Turkish can not be denied. For that reason, grammar studies about each region of local dialect are required to be put forward and both common points and differences are required to be determined by making comparisons between them. For, bothregions of local dialects and standard Turkish affec teach other. Especially, extensity of communication instruments results in dominance of Turkish. Because of this sentence, we, in this essay, have tried to deal with the subject of ‘Multiform Words’ particular tolocal dialect of Burdur. We have put forward the fact that a word, depending upon various reasons, may appear before us more than one form with the data that we got through the collations that we prepared in the region of Burdur.

Keywords: *Anatolian local dialects, local dialect of Burdur, multiform, gradation.*

---

*Bu makale 2. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Dil ve Üslup İncelemeleri) 19-21 Ekim 2011 tarihinde sunulan “Burdur Ağzında Alternanslı Kelimeler” adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, vedatkartalci@sdü.edu.tr

*** Türk Dili Öğretmeni, Süleyman Demirel Üniversitesi Uluborlu Selabattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, inangumus@sdü.edu.tr

Giriş

Anadolu ağızları bugün dil araştırmalarına sunduğu malzeme bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılan birtakım sözleri koruması ve bazı ses ve şekil değişimleriyle standart Türkçeden ayrılarak yerel özellikler göstermesi bakımlarından daha da önem kazanmaktadır. Ancak Anadolu ağızları özellikle, gelişen kitle iletişim araçlarının etkisiyle standart Türkçeye yaklaşmaya yani yerelliğini kaybetmeye yüz tutmuştur. Bu durumu aynı kaynak kişinin bir kelimeyi hem ağız özelliğini yansıtacak şekilde hem de standart Türkçedeki kullanımıyla söylemesi apaçık ortaya koymaktadır. Radyo, televizyon, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, özellikle internet kullanımının artmasıyla bilginin kolay ulaşılabilir hâle gelmesi, ulaşım imkânlarının gelişmesi gibi sebepler ağız bölgelerinin dış dünyayla temasını arttırmaktadır. Bu etkilere bir de okuma yazma oranının arttığını da eklersek ağız özelliklerindedaha hızlı standartlaştığını söyleyebiliriz. Bu durum, standart Türkçe konuşan birisi karşısında bölge insanların konuşmalarını standart Türkçeye yaklaştırma çabalarından açıkça anlaşılmaktadır. Bundan dolayı tam bir standartlaşma oluşmadan, derleme yapılmamış ağız bölgelerinin derleme ve inceleme çalışmalarının bir an önce tamamlanması, her bir yörenin gramer yapısının ve söz varlığının ortaya konulması gerekmektedir.

Bu makalede, “Burdur ve Yöresi Ağız Araştırması”¹ adlı proje kapsamında Burdur merkez ve ilçelerinde yaptığımız derlemelerden elde edilen metinlerde geçen bazı kelimelerin çok şekilli kullanımları ele alınacaktır.

Zeynep Korkmaz çok şekilliliği, birbirine gönderme yapılarak alternans, ikili şekil ve ses nöbetleşmesi terimleriyle açıklamaktadır: “Bir kelime kökündeki anlamı etkileyen veya etkilemeyen ses değişimi. Bu değişim *ünlü nöbetleşmesi*, *ünsüz nöbetleşmesi* biçiminde de görülür: Uyg. *amrak/yamrak* ‘sevgili’, *ayg/ayag* ‘fena, kötü’, *adlg/adlag* ‘adlı, ünlü’, *ıgla-/yuğla-/ıkula-* ‘ağlamak, inlemek’; kaşg. *imle-/yimle-* ‘gözle işaret etmek’, TT. *el* ‘yabancı’ *el/il* ‘ülke, şehir’, *yel/yil* ‘rüzgar’, *ala/elâ* ‘göz rengi’ vb.”²

Türk dilbilgisinin terim sözlüklerini hazırlayan, Vecihe Hatipoğlu³, Berke Vardar⁴, Mehmet Hengirmen⁵, Emine Gürsoy Naskali⁶, Ülkü Çelik Şavk⁷ gibi araştırmacılar alternans, ikili şekil, çok şekillilik gibi terimlere sözlüklerinde yer vermemişlerdir.

Alternans ya da ikili şekil kavramı Zeynep Korkmaz’ın yukarıdaki tanımlamasında görüldüğü gibi ses değişmesine uğramış bir kelimenin ikili kullanımı olarak açıklanmıştır. Sadece bir kelimenin iki şekli için kullanılan “Alternans” teriminin ağızlarda ikiden çok şekli olan kelimeleri dışarıda bıraktığı için yeterli bir tanımlama olmadığı kanaatindeyiz. Bilindiği gibi Anadolu ağızlarında standart bir yapı yoktur.

Bir kelimenin farklı şekillerini; yazı dilindeki “arkadaş” kelimesini; “arkadaş”, “arkeş”, “arkıdeş”, “arkıdeş” “arkıdeş”, “arkıdeş”, “arkış”⁸ biçimlerinde görmek

¹ Prof. Dr. Osman Yıldız yürütücülüğünde yapılan 109K514 numaralı TÜBİTAK projesi.

² Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2010.

³ Vecihe Hatipoğlu, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, DTCF Yay., Ankara 1982.

⁴ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, abc Yay., İstanbul 1998.

⁵ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara 1999.

⁶ Emine Gürsoy Naskali, vd., *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997.

⁷ Ülkü Çelik Şavk, “Kırım Tatarcası Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri”, *Türkoloji Dergisi*, c. XV. s. 75-138, Ankara 2002.

⁸ *Derleme Sözlüğü I. C.*, TDK Yay., Ankara 1993.

mümkündür. Bunlar bir kelimenin standart Türkçedeki şekillerinin ağızlarda görülen farklı varyantlarıdır. Bu varyantlar dildeki eski veya eskicil şeklin ağızlardaki bazı ses ve şekil değişmelerine uğramış ikincil (sekonder) şekilleridir. Bu şekiller bazen iki, bazen de ikiden fazla biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı “alternans” veya “ikili kullanım” terimleri yerine “çok şekilli kullanım” teriminin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Çok şekilli kullanımların sadece Anadolu ağızlarına özgü bir durum olmadığını tarihî lehçelerden alınan şu örneklerde görmek mümkündür. Müelliflerin ağız özellikleri, imla hususiyeti, nüsha farklılıkları gibi sebeplere bağlayabileceğimiz bu tür kullanımlara şu örnekler verilebilir:

DivanüLügati't-Türk: aruş- ~ erüş- “erimek”, yufka~yupka, tokış~tokuş “savaş, harp”, tilki~tilkü, ıgla~yıgla- “ağlamak”.⁹

Kutadgu Bilig: biç-~biç-, el~eliğ, erte~erti, sogık~soguk, esiz~ısiz “kötü, fena”.¹⁰

Evlıya Çelebi: çorba~çobra~çopra.gömlek~göñlek, kiraz~kiras.¹¹*Ahvâl-i Kıyâmet*: bitî~bitü, dokın~tokın~tokun-, çekürge~çekirge.¹²

Standart Türkiye Türkçesinde de çok şekilli kullanımlar bulunmaktadır: bıçak ile~bıçakla, benim ile~benimle, gelmiş idi~gelmişti gibi bazı eklemelerde ve aslan~arlan, suret~surat (anlam ayrılığı kazanmış), üstat~usta (anlam ayrılığı kazanmış); ana~anne, alma~elma¹³ gibi kelimelerde çok şekillilik görülmektedir.¹⁴

Biz de Anadolu ağızlarındaki çok şekilli kelimeleri Burdur Ağzı temelinde değerlendirerek sebepleriyle birliktesınıflandırma yoluna gittik.

İncelemede sekiz kaynak kişiden derlenen metinler esas alınmış ve bu metinlerde yer alan çok şekilli kelimeler ünlü ve ünsüz değişimleri başlıkları altında tasnif edilmiştir.

Kaynak Kişiler: Ahmet Acar (A. A.), Hatice Küçükdiri (H. K.), Süleyman Akça (S. A.), Sultan Şevken (S. Ş.), Şeref Ersoy (Ş. E.), Zübeyde Doğan (Z. D.), Sebahat Demirok (S. D.), Perihan Yurtseven (P. Y.)

Bir kelimedede çeşitli sebeplere bağlı olarak meydana gelen ses değişmeleri, ekleşme neticesinde oluşan ses değişmeleri ve kelimelerin birbirini etkilemesiyle oluşan ses değişmeleri aynı kelimenin farklı yerlerde farklı şekillerde karşımıza çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişmeleri ünlü ve ünsüz değişmeleri olmak üzere iki başlıkta toplayabiliriz:

⁹Besim Atalay, *DivanüLügati't-Türk Dizini*, TDK Yay., Ankara 1991.

¹⁰Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz.: K. Eraslan-O. F. Sertkaya-N. Yüce), TKAE Yay., İstanbul 1979.

¹¹Musa Duman, “Bazı Çeviri Yazılı Metinlerdeki Çok Şekilli Kelimelerin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, 20-23 Mayıs 1999, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa, Kıbrıs, 2001, 54.s.

¹²Osman Yıldız, “Ahval-i Kıyâmet'te Dudak Uyumu”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish/Turkic Volume 5/1 Winter 2010*, 114. s.

¹³Eski biçimlerinin yerine yeni şekiller kullanılmaktadır. Bu konu Prof. Dr. Osman Yıldız'ın yüksek lisans ders notlarından alınmıştır.

¹⁴Aslı Merve Mektepli, *Karabanlı Dönemi Eserlerinde Çok Şekilli Kelimeler*, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Ödevi, Isparta 2011, 1. s.

1. Ünlü Değişmelerine Bağlı Çok Şekillilik

Ünlü değişimleri *benzeşme* ve *aykırılışma* olmak üzere iki temel başlık altında incelenir. Ünlüler benzeşerek dilin kurallarına uygun bir şekilde ünlü uyumunu oluştururlar. Bazı durumlarda da kelimelerdeki ünlüler aykırılışarak değişikliğe uğrarlar. Bu durumda ünlü uyumu bozulur. Bunda kelimedeki ünsüzlerin baskın bir rolü vardır.¹⁵ Burdur ağzında da ses değişmesi yoluyla hem benzeşme hem de aykırılışma örneklerini çokça görmek mümkündür. *ağaç~ağış* (benzeşme-daralma), *bıç~biç-* (benzeşme-incelme), *ateş~ataş* (benzeşme ~kalınlaşma), *asker~esker* (benzeşme-incelme), *ova~ove* (aykırılışma~incelme), *akşam~akşem* (aykırılışma-incelme) gibi örneklerde ünlü değişmelerine bağlı olarak meydana gelen çok şekilliği görmekteyiz. Aşağıda kaynak şahıslardan tespit ettiğimiz çok şekilli kelimelerin listesini veriyoruz:

ağaç~ağış (Ş. E.)	gene~gine (Ş. E.)
ağla~ağle- (Z. D.)	git~get- (A. A.)
ağle-şiyola~ağlı-meyen (S. Ş.)	golay~goley (Z. D.)
akraba~akrıba (A. A.)	gözel~güzel (Z. D.)
akşam~akşem (Ş. E.)	hasta~hastı (A. A.)
ama~amme (Ş. E.)	heç~hiç (Ş. E.)
ana~anne (H. K.)	helal~halal (A. A.)
ara~arı (S. Ş.)	herkes~herkis (S. A.)
araba~arabe~arba~arebe (Ş. E.)	hoca~hoce (Z. D.)
arkadaş~arkadeş~arkedeş~arkıdaş(A.A.)	iste~isti- (A. A.)
Arzu~Arzı (S. Ş.)	iyi~eyi (H. K.)
asker~esker (Ş. E.)	key~kiy~giy- (S. D.)
ataş~ateş(Ş. E.)	lira~liri (A. A.)
baba~buba (Ş. E.)	makina~makine (A. A.)
başla~başle- (Z. D.)	maşala~meşale (Ş. E.)
bıç~biç- (Ş. E.)	mevlit~mevlüt (H. K.)
biraz~birez (Ş. E.)	mısır~misir (A. A.)
boyle~böyle~böle (P. Y.)	Mustafa~Mustufu'yle (A. A.)
böle~bölü (S. Ş.)	ne~ni (S. A.)
burada~burda (S. A.)	oda~odı-da (A. A.)
buraya~bureye (A. A.)	onda~ondu (A. A.)
buyday~buydey (P. Y.)	orda~orde-yse (A. A.)
buyday~buydey (Ş. E.)	ova~ove (Ş. E.)
büyü~böyü (A. A.)	oynayo~oyneyo (Ş. E.)
büyük~böyük (H. K.)	para~parı-la "paralar" (A. A.)
çekirge~çekirgi (Z. D.)	sahıp~sahip (Ş. E.)
çeşme~çeşmi (A. A.)	savril-mış~suvrul-u "savrulur" (S. Ş.)
çünkü~çünk' (A. A.)	şey~işey (A. A.)
damla~dımla (A. A.)	tanı-dı~tene-yoz (A. A.)
davıl~davul (Ş. E.)	vakit~vakıt (A. A.)
dedi~didi~dedü (S. A.)	vardı~varıdı (S. A.)
deye~deyi	ver~vir- (S. A.)
deye~diye (Ş. E.)	yaşa~yaşı- (Z. D.)

¹⁵ M. Volkan Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, 48. s.

elma~alma (H. K.)	yukarı~yokarı (A. A.)
ender~endir- (A. A.)	zaman~zıman (S. Ş.)
Fethiye~Fethiyi	zurna~zurne (A. A.)
gardaş~gardeş (P. Y.)	Zübeyde~Zübeydi (Z. D.)

2. Ünsüz Değişmelerine Bağlı Çok Şekillilik

Türkçede ünsüz değişmeleri benzeşme ve aykırılışma olmak üzere iki yolla olur.¹⁶ *dokuz~doguz* (ötümlüleşme yoluyla benzeşme), *işte~işde* (ötümlüleşme yoluyla aykırılışma), *böyle~böle* (ünsüz düşmesi), *nasıl~nası* (ünsüz düşmesi), *amma~ama* (ünsüz düşmesi), *aşa~aşşa* “aşağı” (ünsüz türemesi) gibi örneklerde ünsüzlerle ilgili çeşitli ses hadiselerine bağlı olarak ortaya çıkan çok şekilliliği görmekteyiz. Aşağıda ünsüz değişmelerine bağlı olarak ortaya çıkan çok şekilli kelimelerin listesini veriyoruz:

alır~alı (A. A.)	herkes~herkez (Z. D.)
Allah~Alla (A. A.)	hindi~indi~şindi~şindik (P. Y.)
ama~amma (S. A.)	işte~işde (S. D.)
ana~anne (H. K.)	kadar~gadar~gadan (S. A.)
anla~anna- (Z. D.)	kalk~gak~galk- (S. A.)
asker~aşger (Z. D.)	kave~gave (A. A.)
aşa~aşşa~aşağ (A. A.)	keklik~geklik (A. A.)
bak~bah- (A. A.)	kelli~kerri~keri (P. Y.)
başka~başga (S. D.)	key~kiy~giy- (S. D.)
başka~başğı (Z. D.)	kız~gız (A. A.)
bayrak~baylak (P. Y.)	koç~goç (A. A.)
bazı~bağzı (S. A.)	köy~köğ (A. A.)
beraber~barba (A. A.)	küçük~güçük (A. A.)
bişey~bi şe (S. A.)	küçük~küçük~küçüg (S. A.)
boyle~böyle~böle (P. Y.)	mutvak~mutfak (S. D.)
böyle~böle (S. A.)	nasıl~nası (S. A.)
Cengiz~Cengis (Z. D.)	orak~orağ (S. A.)
cevur~gevur (S. A.)	pazar~bazar (A. A.)
daha~dağa~daa (A. A.)	pekmez~bekmez (A. A.)
deyze~deze (Z. D.)	rahim~rağim (A. A.)
dokuz~doguz (S. A.)	sıcak~zıcak (A. A.)
eski~esgi (Z. D.)	söyle~söle- (A. A.)
evveli~eveli (A. A.)	süt~ünü~süd~ünü (A. A.)
gahvaltı~gavaltı (A. A.)	şimdi~şindi~şindik (S. A.)
gari~gali (S. D.)	şöyle~şöle
gazoz~gazos (A. A.)	tekrar~tekra (A. A.)
geç~geş- (Z. D.)	üç~üş (P. Y.)
gız~gı (S. D.)	var~va (A. A.)

¹⁶ M. Volkan Coşkun, *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, 93. s.

Sonuç

Anadolu ağızlarında bir kelime aynı kaynak kişi de bile çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

“arkadaş~arkadeş~arkediş~arkıdaş” (dört farklı şekil), araba~arabe~arba~arebe (dört farklı şekil), şimdi~şindi~şindik (üç farklı şekil), kadar~gadar~gadan (üç farklı şekil)

Anadolu ağızlarındaki çok şekilli kullanımların bir kısmı standart Türkçedeki şekillerle örtüşmektedir. Bu durumu kaynak şahısların standart Türkçeyi konuşma çabalarına bağlayabiliriz: kadar~gadar örneğinde “kadar” şeklinin kullanımı, arkadaş~arkadeş~arkıdaş örneğinde “arkadaş” kelimesinin görülmesi gibi.

Standart Türkçeye doğru bir geçiş, ağızların kendi özelliklerini yitirmeye başladığının bir göstergesidir.

Alıntı kelimelerdeki çok şekilli kullanımları yerileştirme olarak değerlendirebiliriz: helal~halal (A. A.), şey~işey (A. A.), ama~amma (S. A.), vakit~vakit (A. A.), ataş~ateş (Ş. E.), asker~esker (Ş. E.)

Kaynakça

- ARAT, R. R., *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz.: K. Eraslan-O. F. Sertkaya-N. Yüce), TKAE Yay., İstanbul 1979.
- ATALAY, B., *DivanüLügati't-Türk Dîşini*, TDK Yay., Ankara 1991.
- COŞKUN, M. V., *Türkçenin Ses Bilgisi*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Derleme Sözlüğü I. C., TDK Yay., Ankara 1993.
- DUMAN, M., “Bazı Çeviri Yazılı Metinlerdeki Çok Şekilli Kelimelerin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, 20-23 Mayıs 1999, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa, Kıbrıs, 2001, s. 53-76.
- HATİPOĞLU, V., *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, DTCF Yay., Ankara 1982.
- HENGİRMEN, M., *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yay., Ankara 1999.
- KORKMAZ, Z., *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 2010.
- MEKTEPLİ, A. M., *Karahanlı Dönemi Eserlerinde Çok Şekilli Kelimeler*, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Ödevi, Isparta 2011.
- NASKALİ, E. G., vd., *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997.
- ŞAVK, Ü. Ç., “Kırım Tatarcası Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri”, *Türkoloji Dergisi*, c. XV., Ankara 2002, s. 75-138.
- VARDAR, B., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, abc Yay., İstanbul 1998.
- YILDIZ, O., “Ahval-i Kıyamet'te Dudak Uyumu”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter 2010*, s. 105-136.